

TÜRK DÜNYASI EDEBİYATLARINDA NEVRÜZ KONULU ŞİİRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yard. Doç Dr. Mehmet TEMİZKAN*

ÖZET

Nevrüz, Türkler tarafından destan döneminden itibaren yeni bir yılın başlangıcı olarak kabul edilmiş ve bir bayram olarak kutlanmıştır. Günümüzde de, bütün Türk boyları arasında bayram olarak bilinmekte ve kendine özgü törenleri bulunmaktadır. Nevruzun bir diğer özelliği de, bütün Türk boylarının sözlü ve yazılı edebiyatlarında işlenen ortak temeledan biri olmasıdır.

Anahtar kelimeler: Nevruz, bayram, Türk dünyası, edebiyat, tema

A EXAMINATION ON POEMS WITH NEVRUZ TOPIC IN TURKISH WORLD LITERATURE

ABSTRACT

Nevrüz, has been accepted as the begining of a new year by the Turkic people until the epic era. Also today, among the Turkic people it's known as a festival and celebrated by unique ceramonies in each Turkic community. Another characteristic of the Nevruz is that it's one of the common theme performed in the verbal and written literature of the all Turkic communities.

Key Words: Nevruz, festival, Turkic World, literature, theme

Nevrüz, diğer Türk topluluklarında ve devletlerinde olduğu gibi, ülkemizde de uzunca bir süreden beri çeşitli faaliyetlerle bir bayram olarak kutlanmakta; bu faaliyetlerin bir parçası olarak da konferans, panel ve sempozyum gibi bilimsel toplantılarla tanıtılmaya ve tartışılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu bilimsel faaliyetlere Türk dünyasının muhtelif sahalarına mensup bilim adamları da katılmaktadır. Böylece, nevrüzün Türk milletinin millî bayramlarından biri olduğu, birbirlerine yakın veya uzak bulunan bütün Türk toplulukları tarafından büyük ölçüde ortak ya da benzer tören ve uygulamalarla kutlandığı anlaşılmış bulunmaktadır.

Nevrüz konusunda kaleme alınmış kitap ve makalelere ilave olarak, konuyla ilgili konferansların, panel konuşmalarının ve özellikle sempozyum bildirilerinin kitap halinde yayınlanmasıyla, bu konudaki kaynaklar -yeterli olmamakla birlikte- önemli bir sayıya ulaşmıştır. Bu yayınlarda, ağırlıklı olarak nevrüzün kökeni, Türk kültüründeki yeri ve tarihî derinliği ile nevrüz bayramını kutlama uygulamaları üzerinde durulduğu görülmektedir. Zaman zaman da,

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

çeşitli Türk topluluklarına mensup şairlere ait veya anonim olan ve nevrûz konusunu işleyen şiirlerden örnekler de sunulmaktadır.

Bu yazıda ise, müstakil olarak nevrûz konusunu işleyen şiirler yanında, bir dördlüğün, bir beytin hatta tek bir mısranın bile kültür tarihimize ait bir belge niteliği taşıdığı; aynı zamanda edebiyat eserlerinin yazıldıkları devri ve sahayı aksettiren birer ayna olduğu göz önünde bulundurularak, içinde nevrûzun geçtiği -tespit edebildiğimiz- dördlükler, beyitler ve mısralar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece, farklı zamanlara ve farklı Türk topluluklarına mensup şairlerin nevrûz tasavvuru ile bu tasavvurdaki ortak ve farklı noktalar tespit edilmiş olacaktır. Söz konusu şiirler karışık olarak değil, şairinin mensup olduğu coğrafi veya edebî sahaya göre sınıflandırılarak incelenecektir.

I. Azerbaycan Sahası:

Azerbaycan, nevrûz en canlı olarak yapıldığı, kelimenin tam anlamıyla “bayram” şeklinde kutlandığı yerlerden biridir. Azerbaycan’da nevrûz bayramı hazırlıkları, nevrûz gününden çok önce başlamaktadır. 1990 yılında, Azerbaycan’da “Novruz Bayramı” isimli bir kitap yayınlanmış ve bu kitapta nevrûz kutlamaları bir bütün halinde sunulmuştur. Eserin giriş mahiyetindeki kısmı “Halgın Eziz Bayramı” başlığını taşımaktadır. Diğer bölümlerin başlıkları da şu şekildedir: “Novruzgabağı Merasimler, Neğmeler”, “Novruz Hazırlığı”, “Novruz Süfresi”, “Novruz Neğmeleri”, “Novruz Atalar Sözü ve Meselleri, İnançları, Tapmaçaları, Algış ve Gargışları, Açıtmaları”, “Novruz Adetleri”, “Novruz Tamaşa ve Oyunları”. Sadece bu başlıklar bile, Azeri halkının nevrûzu bir bayram olarak kabul ettiğini ve çeşitli uygulamalarla kutladığını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu eserde yüzlerce örneği bulunan nevrûz nağmelerinden bazıları şu şekildedir:

Salam-aleyk, say beyler,
Novruz kelir, yey beyler!
Sayaçını haylayın,
Sayaları saylayın,
Say beylerden say alın,
Paylamagçın pay alın
Novruz kelir say beyler
Novruz kelir yey beyler!

Salam-aleyk say beyler,
Bir-birinden yey beyler,
Dölüm mayalı oldu,
Novruz tez geldi, tez geldi.

Sayam sayalı oldu,
Novruz tez geldi, tez geldi.

.....

Novruz ahşamı.
Küsülüler barışdı

.....

Azerbaycan'da nevrûzla ilgili pek çok alkış ve kargış da bulunmaktadır. Halkın nevrûz anlayışını aksettirmesi dolayısıyla, bu ürünlerden de bahsetmekte fayda vardır: “Novruz metlebini versin.”, “Novruz külüne dönesen.”, “Novruzda behtin açılsın.”, “Üreyin novruz geder gutlu olsun.” nevrûzla ilgili alkışlardan; “Novruzun gara kelsin.”, “Novruz külü dermeyesen.”, “Novruz payına galmayasan.”, “Kelen novruza galmayasan.” ve “Novruza geder ipliğin üzölsün.” de nevrûzla ilgili kargışlardan bazılarıdır.

Çok az bir kısmını aldığımız yukarıdaki örnekler, anonim olan ürünlerdir. Bu anonim ürünlerin yanında, pek çok Azerî şair de nevrûzla ilgili şiirler yazmış veya şiirlerin bir bölümünü nevrûza ayırmıştır. Bu şairlerden ve şiirlerden bazıları şunlardır:

1. Kadı Burhaneddin:

Kadı Burhaneddin Anadolu sahasında yaşamış olmakla birlikte, dili dolayısıyla Azerbaycan edebiyatına mensup bir şair olarak kabul edilmektedir. Bunda, şairin yaşadığı dönemde Tarihî Türkiye Türkçesi ile Azerî Türkçesinin birbirinden henüz tam olarak ayrılmamış olmasının da etkisi vardır. Kadı Burhaneddin'in nevrûzla ilgili bazı beyitleri şöyledir:

Nevrûz olalı cihânı görsen
Bu kevn ile mekâmı görsen

Ten ten tene düşdi cümle ten ten
Sıgmaz kanuma bu cânı görsen

Meger **nevrûz** gelmişdür musavver
Ki olmuşdur cihân yine münever¹

2. Hatayî:

¹ Ali Alpaslan, *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 162, 212.

Hatayî, Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Safevî devletinin kurucusu da olan Şah İsmail, Azerbaycan edebiyatının on altıncı yüzyıldaki en güçlü temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. İslamın Şii yorumunu kurduğu devletin resmî ideolojisi olarak seçen Hatayî, bu yönüyle Anadolu ve Balkanlarda yetişen pek çok şairi de derinden etkilemiştir. Hatayî'ye karşı beslenen sevginin ve ona olan bağlılığın, günümüzde Azerbaycan'da olduğu kadar Anadolu'da da devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Etkisinden dolayı, kısmen Anadolu sahası şairi olarak da kabul edebileceğimiz Hatayî'nin nevrûzla ilgili birkaç beyti şöyledir:

Geldi **nev-rûz** ü bahâr ü ahd ü devr-i dost-kâm
Yâr eli tek yeryüzü nakş ü nigâr oldu yine²

Nev-rûz gülinün açık dehânı
Murg anda hezâr okur zebânı³

İsrâdan beri gelün **nev-rûz** idin Şaha yetün
Hey gâziler secde kılun gâziler deyin şâh menem⁴

Şair, son beyitte insanları kendisine secde kılmaya, yani kendi saflarına katılmaya davet etmektedir. Beyitte geçen “nev-rûz etmek” deyimine, “yeni bir hayata başlamak” ve “bir tercihte bulunmak” gibi siyasî bir anlam da yüklenmiştir. Bu deyim, on sekizinci yüzyıl şairi Üsküdarlı Haşim Baba tarafından da hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Şair, Bektaşî tarikatına intisabından sonra, sekizinci imam İmam Rıza'nın türbesini ziyaret etmesini

Acemde Meşhed'e irdüm rızâm ile idüp **nev-rûz**
Sabâ oldum Nişabur'a hidâyet evcine İrân⁵

şeklinde ifade etmektedir. Beyitte geçen “**nev-rûz etmek**” deyiminin Hatayî'den alınmış olması, zayıf bir ihtimal değildir.

3. Fuzulî:

Azerbaycan sahası şairi olduğu kadar Osmanlı sahası şairi de olan Fuzulî, bir beytinde nev-rûzun yılda bir defa geldiğini ve gülleri açtığını söylemektedir:

Her gün açar gönlümü zevk-i visâlin yenleden
Gerçi güller açmağa her yılda bir **nev-rûz** olur⁶

² Azizaga Memmedov, **Şah İsmail Hataî-Eserleri**, Azerbaycan İlimler Akad. Neş., Bakü 1966, C.1, s. 428.

³ Nejat Birdoğan, **Şah İsmail Hataî**, Can Yayınları, İstanbul 1991, s. 385.

⁴ Azizaga Memmedov, **age**, s. 379.

⁵ Asuman Ergün, **Hâşim Baba Dîvânı Üzerine Bir İnceleme**, Afyon 2000, s. 173. (AKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁶ K. Akyüz-S. Berken-S. Yüksel-M Cumbur, **Fuzulî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 177.

4. Şehriyâr:

Türk dünyasının son devirde yetiştirdiği en büyük şairlerden biri olan Şehriyâr, bilindiği gibi Güney Azerbaycan sahasına mensuptur. “Heyder Baba’ya Selâm” isimli şiiri oldukça meşhurdur. Edebiyatla az çok ilgisi bulunan herkesin bildiği ve okuduğu bu şiirde, nev-rûzdan da bahsedilmektedir. Şair, bu bayram gününde ayrı olduğu ilinde hatırlanmak arzusundadır:

Bayram yeli çardahları yıhanda,
Novruz güli, gar çiçeği çıhanda,
Ağ bulutlar köynekerin sıkanda,
Bizden de bir yâd eleyen sağ olsun,
Derdlerimiz koy dikkelsün dağ olsun.⁷

Yumurtanı göyçek gülli boyardıh,
Çakışdırup sınanların soyardıh,
Oynamahdan birce meğer doyardıh,
Eli mene yeşil aşih vererdi,
İrza mene **novruz** güli dererdi.

Novruz Eli hermende vel sürerdi,
Gâhdan yenüp küleşlerin kürerdi,
Dağdan da bir çoban iti hürerdi,
Onda gördüm ulah ayah sahladı,
Dağa bahup gulahların şahladı.⁸

Son kıtada geçen Novruz Eli, bir şahıs adıdır. Buradan anlamaktayız ki Nevruz, Güney Azerbaycan’da çocuklara isim olarak verilmektedir. Aynı şey, Anadolu’da da vardır. Kelimenin isim olarak kullanılması, ona verilen önemle ilgilidir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle nev-rûz, Azerbaycan folklorunda ve edebiyatında yeni bir yılın, yeni bir dönemin başladığı, yeryüzünün türlü çiçeklerle süslendiği, kendine has yemekler ve oyunlarla kutlandığı bir bayram olarak ele alınmaktadır, diyebiliriz. İnsan ruhunun en samimi duygularının ifadelerinden olan alkış ve kargışlar, Azerbaycan halkının nevrûz anlayışını çok açık bir şekilde aksettirmektedir.

II. Türkmenistan Sahası:

⁷ Muharrem Ergin, *Azerî Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 1.

⁸ *Age*, s.7.

Bilindiği gibi Oğuz grubuna mensup olan Türkmenler, yerleşik hayata en geç geçen ve yazılı edebiyatı da çok geç teşekkül eden bir Türk boyudur. Türkmen edebiyatının güçlü şairleri de, çeşitli vesilelerle nevrûza yer vermişlerdir. Söz konusu şairlerden bazıları şunlardır:

1. Mahtumkulu:

Türkmen edebiyatı denince akla gelen ilk isim, Mahtumkulu'dur. Şiirlerini daha çok halk edebiyatı nazım şekillerinden koşma tarzında yazan Mahtumkulu, birkaç yerde nevrûz konusunu da işlemiştir. Şairin bu konuda söylediği şeyler, diğer Türk boylarına mensup şairlerin söylediklerinden hiç de farklı değildir. Şaire göre, nevrûz gelince bütün cihan renklenir, canlanır; dağların başında da duman peyda olur:

Gelse **nevrûz** âleme, renk kılar cihân peydâ
Ebrler âvâz urup, dağ kılar duman peydâ,
Bi-cânlar câna gelip, açarlar dehân peydâ,
Göğmedik giyâlar göğrip revân peydâ,
Ederler hayvânâta hem sûd ü ziyân peydâ,
Vâ-beste dehân kuşlar kılarlar zebân peydâ.

Çöl tarafın berk edip, der açar suya har-ceng,
Zemin sebze-zâr olup, teninden ayrılır zeng,
Cübendeler mest olmuş, güyâ içmiş arak beng,
Her eşyanın özüne öz âvâzı bolur gen,
Sebze içre sandıvâç yüz dilde kılar âheng,
Zemin hazırpûş olup, gül bitirmiş reng-be-reng,
Hurûca gelip âlem, kılarlar figân peydâ.⁹

Mahtumkulu, sevdiği kızı güzün istemiş; fakat bu isteğine kavuşamamıştır. Sevgilisi, kışın geçmesini istemiştir. O da sevgilisine nevrûzda kavuşacağı ümidinde veya inancındadır. Yeni yılın ilk günü olan nevrûz, şairin hayatında da yeni bir sayfanın açıldığı gün olacaktır:

Bolmadı bize nasibin, istedim güzden seni,
Dedin "ötsün kış", taparım taze **nevrûz**dan seni,
Sayladım, seçtim, sunam, bir bölecik kızdan seni,
Niçin belini kuçmadım, men tapıp düzden seni,
İsterim Haktan kavuşturgay, bana tezden seni.¹⁰

Mahtumkulu, her insan gibi zaman zaman halinden şikayet eder. Tamamı şikayet olan şiirlerinden birinde, "Mallar Dargadı"da, ters giden şeyleri sayarken, kışın nevrûza kadar uzamasından,

⁹ Şiirin tamamı ve şiirde geçen bilinmeyen kelimeler için bkz: Himmet Biray, **Mahtumkulu Divanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 241-242.

¹⁰ *Age*, s. 160.

dolayısıyla yazın da kış olmasından söz etmektedir. Burada da nevrûz, iyi ve güzel şeylerin sembolü olarak görülmektedir. Bu da, tabii olarak, nevrûzun Türkmen halkının nazarındaki yeriyle ilgilidir:

Gaflet uykusunda bendidir gözler,
Uyalır el günden kıymetsiz sözler
Kışta **nevrûz** geldi, kış boldu yazlar,
Dehistan dan gelen yeller dargadı.¹¹

Ecel, Türkmenlerin en büyük şairinin babasını da bir nevrûz günü ziyaret etmiş ve şairin ifadesiyle, babasının “ömrünün tanapın kesmiş”tir:

Altmış yaşta, **nevrûz** günü, lur yılı,
Durdu ec el yolun tustu, atamın.
Bu dünyanın işi böyleymiş, belî,
Ömrünün tanapın kesti, atamın.¹²

2. Şeydayı:

Şiirlerinde nevrûza yer veren Türkmen şairlerden biri de, Şeydayı'dır. “Görkemli” bir şair olan Şeydayı, baştan sona kadar nevrûz konusunu işleyen bir şiir yazmıştır. Şair “Bağı Bostandır Bugün” başlıklı şiirinde, nevrûzun gelmesiyle birlikte dünyanın aldığı halî ve insanların neşelenip coşmasını çok canlı bir şekilde tasvir etmektedir. Güllerin açıldığı, bülbüllerin figan etmeye başladığı, gül yanaklı güzellerin geziye çıktığı, özellikle âşıkların mest olup devran sürdüğü bu günde, insanlar temaşaya çıkmalı ve günün zevkini çıkarmaya bakmalıdır:

Gelin **Novruz**, cümle-yi elem gülüstandır bu gün,
Gül açıldı, andalibîb işi afgandır bu gün,
Kılğalı zovkı-tomaşalar dağı kendir bu gün,
Ol hususan aşıkı-mağşuga dövrandır bu gün,
Lâleler açıldı, sêhra bağı-bostandır bu gün.

Boldı **Novruz**, nêz-kereşme birle sap-sap gülğuzar,
Renbe-ren, ag u gızıl geymiş tamamı zerniger,
Çün alarnın husnıdan boldı bu yer gök lêlezar,
Kılmışam bihed günê, kim mest olup bilgıtyar

¹¹ Age, s. 406.

¹² Age, s. 508.

Ayıp kılman, dostlar, ışk ehli mestandır bu gün.

Keşt-i **Novruz** eylemişler üşbu gülruhsarılar,
Lezzeti, lağl-ı lebi şirin suhan güftarlar,
Ger nikap açsa yüzünden servi boldı yarlar
Günde yüz mün gan ederler gamzasi hunhorlar,
Aşıkı-magşuk için ölsen, ne armandır bu gün.¹³

Şeydayı gaynayıp coşdı,
Nâzeninlerle uğraşdı,
Bahar bolup, bag gül açdı,
Novruz geler yazlar bilen.¹⁴

3. Gayıbı:

Gayıbı da, Mahtumkulu ve Şeydayı gibi nevrüz konusuna ilgisiz kalamamıştır. Şairin nevrüz tasviri, Şeydayı'yı hatırlatmaktadır. "Mergzar Oldı Yene" adlı şiirde, nevrüzün gelmesiyle birlikte, tabiatın ve insanların aldığı yeni hal anlatılmakta; nevrüzla gelen bahar mevsimi, Allah'ın kudretinin bir tecellisi olarak görülmektedir:

Çünkü **novruz** oldı alem gülgüzar oldı yene,
Gunçadan güller açıldı, mergzar oldı yene.

Çıkdı yerden renbe-ren her sebzeler kim baridi,
Hoş muzeyen oldı alem, lalezar oldı yene.

Gül temaşasın kılıp bilbilyene kıldı pıgan
Mey içip gül camıdan mesti-humar oldı yene.

Huplar her yan çıkıp seyri-gülüstan eyledi,
Işk ili gördi alarnı, intizar oldı yene.

Boldı galıp şovkı her könlide kim bardır höves,
Gudratı-Hak birle hoş paslı-gubar oldı yene¹⁵

4. Bayram Han:

Çok renkli bir kişiliğe sahip olan, Karakoyunlu Türkmenlerinin Baharlı kabilesine mensup bulunan, sırasıyla Şah İsmail'e, Babür'e, oğlu Hümayun'a ve onun da oğlu Ekber'e eşsiz bir kumandan olarak hizmet eden Bayram Han'a göre, nevrüz, gamlı gamsız herkesin sevindiği bir bayram ve düğün günüdür.¹⁶

Bugün **Nevruz**, bugün bayram, bugün toy
Kaygı-gamsız sevinç yapar her bir öy

¹³ **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, Türkmenistan Türk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, C. 10, s. 376-377.

¹⁴ F. Türkmen; G. Geldiev, **Türkmen Şiiri Antolojisi**, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 268.

¹⁵ **Age**, s. 338.

¹⁶ Bayram Han için bkz: **Türkiye Dışındaki**, s. 301.

5. Hatam Şair:

Hatam Şair de, bahtından ve ilinden şikayet ederken nevrûza yer vermekte ve

Bahar bolmaz **novruz** bolmaz yıl menin
Yagşı-yaman parhın bilmez il menin¹⁷

demektedir. Bu şiirde de nevrûz, iyi ve güzelin simgesi olarak ifade edilmektedir.

Örnek olarak aldığımız beş şaire ve şiirlerine bakarak, Türkmen edebiyatında nevrûz, baharın başlangıcı olan, bütün cihanın renklendiği ve canlandığı, lalelerin ve güllerin açılıp bülbüllerin figan etmeye başladığı, servi boylu güzellerin gezmeye çıktığı, aşıkların mest olduğu, herkesin sevindiği bir bayram ve düğün günü şeklinde nitelendirilmektedir, diyebiliriz.

III. Çağatay-Özbek Sahası:

Çağatay sahası, Türk dünyası edebiyatları içinde Ali Şir Nevayî, Hüseyin Baykara, Babür Şah, Lutfi, Mevlana Sekkaki ... gibi temsilcileriyle önemli bir yere sahiptir. Özbek edebiyatı da Çağatay edebiyatının bir devamıdır. Bu sahaya mensup pek çok şair de, şiirlerinde Azeri ve Türkmen şairler gibi nevrûz konusuna yer vermişlerdir. Bu şairlerin nevrûzla ilgili değerlendirmeleri de, diğer şairlerden farklı değildir. Söz konusu sahaya mensup bazı şairler ve konuyla ilgili bazı şiirleri şöyledir:

1. Ali Şir Nevayî:

Ali Şir Nevayî, Çağatay edebiyatının en büyük şairi olarak kabul edilmektedir. O, bir beytinde, nevrûz günü gece ile gündüzün eşit olmasından söz etmekte; diğer bir beyitte ise nevrûzla Kadir gecesini bir arada kullanarak, nevrûzu -âdeta- kutsallaştırmaktadır. Bilindiği gibi, Kadir gecesini Kur'ân-ı Kerim'in inmeye başladığı gecedir ve mübarek geceler arasında özel bir yeri bulunmaktadır. Şair, çok güzel bir alkış örneği olan beytinde, hitap ettiği kişinin her gecesinin Kadir; her gününün de nevrûz olmasını temenni etmektedir:

Vaslı ara kördüm reng emiş boynuyu-saçı
Tün-kün teng ekan zâhir olur boldı **Nevrûz**¹⁸

¹⁷ Age, s. 538.

¹⁸ **Nevruz ve Renkler, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri** (Haz: S. Tural, E. Kılıç), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s. 321.

Her dünün kadr çlûbon
Her günün **Nevrûz** olsun¹⁹

2. Lutfî:

Çağatay edebiyatının önemli temsilcileri arasında yer alan Lutfî'nin "Gül ü Nevruz" isimli bir mesnevisi bulunmaktadır. 1333 yılında Celâleddin Tabib tarafından nazmedilen bu eser, 1411 yılında Lutfî tarafından Çağatayca'ya tercüme edilmiştir. Tercüme o kadar başarılı yapılmıştır ki, eser âdeta telif eser olma özelliği kazanmıştır.²⁰ Örnek beyitlerde de görülebileceği gibi nevrûz, yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilmekte ve bu günde doğan erkek çocuğa Nevruz adı verilmektedir. Aşağıdaki beyitler bu eserden alınmıştır:

Yangı yılning başıda rûz-ı **nevrûz**
Sadefteñ çıktı bir dürr-i şeb-efrûz
Sivügendin atası gencin açtı
Ni kim kazğanğanın âlemğa saçtı
Çü nevrûz boldı nevrûz içre firûz
Atadı oğlınıñ atını **Nevrûz**²¹

3. Gedâî:

Gedâî'nin, "XV. yüzyılın önde gelen Çağatay şairlerinden olduğu, usta bir şair olup aruzu başarıyla kullandığı"²² bilinmektedir. Şaire göre nevrûz, mutlu olma zamanıdır; çünkü, ümit fidanının yeşerdiği mevsimdir:

Şâd bolğil ey Gedâ kim mevsim-i **nev-rûzdın**
Gülbin-i ümmîd bâ-berg ü nevâ boldı yana²³

4. Kâmrân Mirza:

On altıncı yüzyıl Çağatay şairi olan Kâmrân Mirza, Babur'un oğullarından biridir. Hayatı kardeşiyle mücadele etmekle geçen şair, nevrûzu bayram olarak görmekte; sevgiliye kavuşmayı "devamlı nevrûz, devamlı bayram" kabul etmektedir:

Vaslıng olsa neyleyin **nev-rûz** bayram kim manga
Her zamân **nev-rûz**dur her lahza bayram durur²⁴

5. Babur Şah:

¹⁹ Age, s. 282.

²⁰ Kemal Eraslan, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı*, Ankara 1986, C. LII, S. 415-417, s. 586.

²¹ Agm, s. 591.

²² Agm, s. 616.

²³ Agm, s. 617.

²⁴ Agm, s. 707.

Hindistan'da Türk-Moğol imparatorluğunun kurucusu olan Babur Şah, aynı zamanda büyük bir yazar ve şairdir. Hatıratı, Türk edebiyatındaki hatıra türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir. On altıncı yüzyıl şairi olan ve Nevâî'den sonra en büyük Çağatay şairi olarak kabul edilen Babur Şah da, nevrûzu bir bayram olarak nitelendirmektedir. Sevgilisinden ayrı olması sebebiyle gamlı olan şair, nevrûzda ve bayramda bile mutlu olamamaktadır. Sevgiliye "Senden ayrı olduktan sonra bayramı ve nevrûzu neyleyeyim?" diyen şaire göre, kavuşma bayramı yüz nevrûzdan ve bayramdan daha hoştur:

Ol ki yıllar aylar ötkergey gam ü mâtem bile
Şâd ü hurrem bolmagay **nev-rûz** ile bayram bile

Sindin ayru niylegey min 'ıyd ile **nev-rûz**nı
Ay ü yıl hoştur sining birle eger bolsam bile²⁵

Yüzi **nev-rûz**ı vaslı 'ıydını Babür ganimet tut
Ki mundın yahşı bolmas bolsa yüz **nev-rûz** ü bayramlar²⁶

6. Sekkaki:

Çağatay edebiyatının ilk büyük şairi olan Sekkaki de, nevrûzu pek çok şair gibi bir bayram olarak kabul etmektedir:

Gülistân ehline bugün irür hem 'ıyd ü hem **nev-rûz**
Olar gül saçdılar men hem kitürdüm hoş bu halvanı²⁷

7. Nur Ali Kabul:

Bilindiği gibi Çağatayca yerini on yedinci yüzyılda Özbekçe'ye bırakmıştır. Dolayısıyla, Özbekçe Çağatayca'nın; Özbek edebiyatı da Çağatay edebiyatının bir devamıdır. Özbek şairlerin nevrûz anlayışı da, Çağatay şairlerden farklı değildir, onlara göre de nevrûz bir bayramdır ve kutsaldır.

Özbek şair Nur Ali Kabul'un ifadesiyle nevrûz, "hürlük timsalinin özü" ve "aşğın sevdiği kız"dır. Tıpkı vatan gibi nevrûz da bir anne veya bir sevgili; kısaca bir kadın olarak düşünülmüş ve vatan gibi, anne gibi, yar gibi kutsallaştırılmıştır. Şair, nevrûzu kutsallaştırma bakımından Nevâî'ye yaklaşmaktadır:

²⁵ Bilal Yücel, **Babür Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 179.

²⁶ Age, s. 129.

²⁷ Kemal Eraslan, **Mevlana Sekkaki Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 160.

Turan üzük bolsa Özbekistan köz,
Uning tarifiga yoqtur boşqa söz,
Türki millatlarning içinde feruz,
Hürlük timsolining özısan **Navröz!**

Her insan taqdırğa şökrana aylab,
Sening gelişngni kutlar ataylab,
Bağrığa oladı seni avaylab,
Oşğning sen sevgan qızısan **Navröz!**²⁸

Yukarıdaki örnek metinlerden hareketle, Çağatay ve Özbek edebiyatı şairlerinin nevrûzu; yeni yılın başlangıcı olan, gece ile gündüzün eşit olduğu gün ve özellikle bir bayram günü olarak ifade ettikleri söylenebilir. Nevâyî ve Nur Ali Kabul ise, nevrûzu kutsal bir gün olarak görmüşlerdir.

IV. Doğu Türkistan (Uygur) Sahası:

Uygur Türklerinin, nevrûzu milattan önceki tarihlerden itibaren bir bayram olarak kutladıkları bilinmektedir.²⁹ Bu sahaya mensup şairler de, nevrûzla ilgili şiirler yazmışlardır. Bu şiirlerin sayısı, bir hayli fazladır. Bunlar arasında eski olanlar yanında yeni yazılmış olanlar da vardır. Bu şiirlerden ikisi şu şekildedir:

1. Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı:

Görevli olarak Osmanlı sarayında bulunan şair, “Bahariye” ve “Nevrûz Beyitleri” de yazmıştır. Şaire göre sıkıntılı kış mevsiminin bittiği, karın ve buzun azalıp baharın başladığı nevrûz günü, mübarek bir gündür. Nevrûzla birlikte kışlayan kuşlar uçmaya, güller açılmaya, gelincik ve lüle gibi çiçekler bağları aydınlatmaya ve cennet kokusu bu dünyaya gelmeye başlar, birbiriyle oynayan bütün canlılar da, birbirlerine hal dili ile “Nevrûz mübarek olsun.” derler:

Kış kiçti vü yaz boldı
Mahbub-lara naz boldı
Kar muz şimdi az boldı
Nevruz mübarek-bad

Susam (u) sünbül ü reyhan
Şakayık lale (vü) nu'man
Münevver bağ ile bostan

²⁸ Bkz: Abdulhalük Çay, *Nevruz Türk Ergenekon Bayramı*, Tamga Yayınları, Ankara 1999, s. 475-476.

²⁹ *Age*, s. 96-97.

Nevruz mübarek-bad

Çeçek(ler) çıktı budagdan
Yimiş(ler) kudret-i hakdan
Kokular kildi uçmagdan
Nevruz mübarek-bad³⁰

2. Şîr Senuber Şahin:

Uygur Türklerinden Şîr Senuber Şahin'in de bir "Nevruzname"si bulunmaktadır. Bu şiirde nevrüz, yeni yılın başlangıcı olan, gönüllerdeki sıkıntıların yok olup gönüllerin ferahladığı, kadınların salına salına gezmeye başladığı, kızların başlarına güller taktığı, gençlerin şapkalarını eğri giydikleri; kısaca kaygıların, sıkıntıların yerini mutluluğa bıraktığı bir gün olarak tanıtılmaktadır:

Keldi **noruz** yıl başı, ketti köngülning çirkini,
Noruz diban kilurlar hatunlarının türkini,
Güller kerip kız oğul egri koyar borkini,
Meclis kilip oynışar açur köngül mülkini,
Kaygu mihnetler ketip yayraşur kündüz bukün.³¹

V. Tataristan-Kırım Sahası:

Günümüzde muhtar bir cumhuriyet olan Tataristan, aynı bölgede onuncu yüzyılda kurulup on üçüncü yüzyıla kadar yaşayan ve İslam dinini kabul eden ilk Türk devleti olan idil Bulgar devletinin devamıdır. Adından da anlaşılacağı gibi, burada Tatar Türkleri yaşamaktadır. Tatarların vatanı olan diğer bir coğrafya da, Kırım'dır.

Nevrüz, halen gerek Tataristan'da gerekse Kırım'da, bir bayram olarak kutlanmaktadır. Tabii ki, her iki Türk yurdunda da, konusu nevrüz olan şiirler bulunmaktadır. Bunlar arasında, İdil Bulgar devletinden kalan bir "Nevrüz Beyiti" de vardır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda tespit edilmiş ve yayınlanmış, toplamı 123 dörtlük olan "Neürüz Beyete"nin ilk ve son dörtlükleri şu şekildedir:

Şöker kıldım hodaga
Salavatım anlarga
Möhemmed-Mostafaga

³⁰ Şiirin tamamı ve Türkiye Türkçesi için bkz: Age, s. 101-109.

³¹ Abdulkerim Rahman, **Uygur Folkloru** (Çev: Soner Yalçın), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 124.

Neürüz möbarekbad

Ve' az eytdek sezlerge
Hakın birenez bezlerge
Yaşen yitsen yözlerge
Neürüz möbarekbad³²

Zamanımızda, Tatar çocukların Nevruz bayramlarında okudukları Nevruz şiirlerine "takmak" adı verilmektedir. Bilindiği gibi "takmak" İslamiyetin kabulünden önceki Türk şiirinde kullanılan tabirlerden biridir.³³ Günümüzde okunan Nevruz şiirlerinin, en az bin yıllık geçmişi bulunan bir tabirle adlandırılması da anlamlıdır. "Takmak" olarak adlandırılan Nevruz şiirleri, yukarıda ilk ve son dörtlükleri verilen "Nevruz Beyete" esas alınarak söylenmektedir. Bu da, bu geleneğin tarihi devamlılığı ve halk nazarındaki ağırlığıyla ilgili olmalıdır:

Aç İşığın kirebiz
Nevruz eyte kilebiz
Heyir-dua kılabiliriz
Aş-sıy kütüp urabiliriz
Nevruz mübarek bād

Nevruz eyttik biz sizge
Hakkın birigiz, bizge
Eşigiz citsin yüzge
Malığz artsın közge
Nevruz mübarek bād³⁴

VI. Anadolu sahası:

Türk dünyasının diğer edebi sahalarına mensup şairler gibi, Anadolu sahası şairlerinden pek çoğu da şiirlerinde nevrüza yer vermiştir. Bu şairler arasında, divan şairi olduğu halk şairi de vardır. Nevruz, söz konusu şairler tarafından genellikle "bayram" olarak nitelendirilmiştir; ona bazıları "muhterem", bazıları da "sultan" sıfatını uygun görmüştür. Nevruz, halktan, saraydan ve âlimlerden gördüğü saygıyı, şairlerden de görmüştür. Şiirlerinde

³² A. çay, *age*, s. 195,213.

³³ Reşid rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1991, s. XIV.

³⁴ İsa Özkan, "Tatar ve uYygur Türklerinde Nevruz Bayramında Şiir Söyleme Geleneği", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1995, s. 177-178.

nevrûzu çeşitli vesilelerle anan şairlerin sayısı, oldukça fazladır. Burada hepsine yer verilmesi mümkün olmadığı gibi gerekli de değildir. Çünkü, bu konuda sunulmuş bildiriler bulunmaktadır.³⁵ Biz, nevrûza yer veren en meşhur şairlerden bir kaçıyla yetineceğiz. Bu şairlerden bazıları şunlardır:

1. Şeyhî: Divan edebiyatının kuruluş devri şairlerinden olan Şeyhî, bir beytinde, nevrûzu "nevrûz-ı muhterem" tamlamasıyla zikretmekte ve onun bir bayram olduğunu söylemektedir:

Pirüzdür bu rûz ü hümâyûn durur bu dem
Kim hem-dem oldu 'id ile **nevrûz-ı muhterem**³⁶

2. Necatî Bey: Divan şiirinin usta şairlerinden biri olan Necatî Bey, aynı zamanda kendisinden sonra gelen divan şairlerini de en fazla etkileyen iki şairden biridir. (Diğeri de Çağatay sahasından Nevayî'dir.) Necatî Bey, nevrûzla gül ve sevgili arasında münasebetler kurmakta; nevrûz gelince bulutların güneşin üzerinden çekildiğini, yani güneşin yüzünü gösterdiğini söyledikten sonra, sevgiliden de gün yüzünü göstermesini istemektedir.

Cam-ı nevrûzî içüp mestâne yüz bin nâz ile
Şah-ı şühun salınur boynına şahid-vâr gül³⁷

Gidersün ko kara zülfün sabâ yili yanağundan
Ki nevrûz olıcak diler güneş üzre sehâb olmaz³⁸

3. Ahmet Paşa: Divan edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Ahmet Paşa, nevrûza "ayş nevrûzu, nevrûz-ı hümâyûn" tamlamalarıyla yer vermekte ve "id-i nevrûz" terkinde de onun bir bayram olduğunu haber vermektedir:

'İd-i nevrûzu görüp gül defterinden 'andelîb
Hoş dua ve medh okur şah-ı zafer-yâb üstüne
Ey müneccim ruh ü zülfün göricek dilberümün
İd-i nevrûza bulaşmış şeb-i yeldâ göresin³⁹

³⁵ Bk: Müjgan Cumber, "Klasik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1995, s. 37-53; Filiz Kılıç, "Osmanlı Devletinde ve Klasik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 2000, s. 203-214.

³⁶ A. Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanını Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1964, s. 236.

³⁷ Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divanı- Seçmeler*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 62.

³⁸ *Age*, s. 60.

4. Hayalî Bey: Doğum yeri Balkan toprakları olan Hayalî Bey de, divan şiirinin büyük temsilcilerinden biridir. “Ol mâhîler kim deryâ içredir deryâyı bilmezler” şeklindeki mısraı, âdeta bir darb-ı mesel olmuştur. O da, divanında nevrûza birkaç beyitte yer vermiş, bu günde gece ile gündüzün eşit olduğundan bahsetmiştir. Bu beyitlerden birinde de nevrûz, “nevrûz-ı şerîf” tamlamasıyla mübarek bir gün olarak vasıflandırılmaktadır:

Nevrûz-1 hüsnüne ereli hatt-ı müşgbâr
Oldu berâber ey peri geceyle gündüzüm
Kâzî asker oldu gül şâhına **nevrûz-1 şerîf**
Gece gündüz geldiler ana berâber durdular⁴⁰

5. Bâkî: Divan edebiyatının en büyük birkaç şairi arasında yer alan Bâkî de, nevrûzu, sevgilinin gün yüzünü arz ettiği gün ve bir musikî makamı olarak anmaktadır:

Gün yüzün arz eyledi **nevrûz**da ol meh-likâ
Mihir altun kaplu bir âyine virdi rûnümâ

Başladı gülşende murg-1 hoş-nevâ **nevruz**dan
Şâh-1 gül bezminde taksim etdi bir garra gazel⁴¹

6. Kaygusuz Abdal: Kaygusuz Abdal'ın en büyük şairlerinden biri olduğu, hatta kurucusu olarak kabul edildiği Bektaşî edebiyatında nevrûz, Basrî Baba'nın “Geldi **nevrûz** doğdu Şâh-1 Evliyâ” mısraından da anlaşılacağı üzere Hz. Ali'nin doğduğu, Hz. Fatma ile evlendiği ve Hz. Muhammed tarafından halife tayin edildiği... gün olarak geçer. Bu edebiyatın en büyük şairlerinden biri olarak: kabul edilen Kaygusuz Abdal da, yeryüzünün nevrûzda coştüğünü söylemekte ve onun bu halini cennete benzetmektedir:

Erişti bâd-1 **nevrûz** gü listâne
Gü listân vakti yetti kim uyane
Tamamet yeryüzü cünbişe geldi
Behişte benzedi devr-i zemâne⁴²

³⁹ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973, s. 464.

⁴⁰ Cemal Kurnaz, *Hayalî Bey Divanı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 184;480.

⁴¹ A. Talat Onay, *Eski Türk edebiyatında Mazmunlar* (Haz: C. Kurnaz), TDV. Yay. , Ankara 1992, s. 317.

⁴² Abdurrahman Güzel, “XIV-XV: Yüzyıl Edebiyatımızda Nevrûz ve Nevrûziyeler”, *Türk Kültüründe Nevrûz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1995, s. 95.

7. Pir Sultan Abdal: Pir Sultan Abdal'ın, Bektaşî edebiyatının yedi büyük şairinden biri olması dolayısıyla, kendisinden sonra gelen Bektaşî şairler üzerinde büyük tesiri olmuştur. O da, nevrûzu işlediği konular arasına dahil etmiş ve “**sultan nevrûz**” tamlamasıyla oldukça yüceltmıştır. Şaire göre, sultan nevrûzda canlar uyanır ve hâl ehli olanlar da nûra boyanır; bu gün birlik günüdür ve aşıklar bu günde Yaratıcı'dan ziya alırlar:

Sultan Nevruz günü canlar uyanır,
Hâl ehli olanlar nura boyanır,
Muhip olan bu gün ceme dolanır,
Himmeti erince **Nevruz Sultan**'ın

Aşık olan canlar bu gün gelürler,
Sultan Nevruz günü birlik olurlar
Hallâk-ı cihandan ziya alurlar,
Himmeti erince **Nevruz Sultan**'ın⁴³

Sonuç olarak, nevrûzun bütün Türk dünyasında eskiden beri bir bayram olarak kutlanmasına paralel olarak, Türk dünyası edebiyatlarında da işlenmiş bir konu olduğunu söyleyebiliriz. Bazı şairler müstakil olarak nevrûz şiirleri yazmışlar, bazı şairler de nevrûza çeşitli vesilelerle bir veya birkaç beyit ya da dörtlükte yer vermişlerdir. Nevruz şiirlerine veya nevrûzun geçtiği beyitlere bakıldığı zaman, farklı coğrafi ve edebî sahalara mensup olmalarına rağmen, şairlerin nevrûz tasavvurunun büyük ölçüde ortak olduğu görülmektedir: Nevruz mübarektir, muhteremdir, kutsaldır; kûs olanları barıştıran bir sultan, bir bayramdır. Nevruz, -özel yemeklerin yendiği, özel oyunların oynandığı- birlik ve kardeşlik günüdür.

⁴³ Cahit Öztelli, **Pir Sultan Abdal**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 297-298.